

Микола Тупчієнко

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного
технічного університету
(м. Кропивницький) Україна
e-mail: tupchy_mp@ukr.net

Mykola Tupchienko

PhD, Associate Professor, Department of Social
Sciences,
Information and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
Kropyvnytskyi, Ukraine
e-mail: tupchy_mp@ukr.net

Олександр Пересунчак

вчитель історії, Заваллівське навчально-
виховне об'єднання
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів»,
Завалля, Україна.

Alexander Peresunchak

history teacher, Zavallevsky Educational
Association
Secondary School of Secondary Education»,
Zavalya, Ukraine.

МОНЕТИ РИМСЬКОГО ЧАСУ З ШКІЛЬНОГО МУЗЕЙНОГО ЗІБРАННЯ ГАЙВОРОНЩИНИ

THE ROMAN COINS OF THE SCHOOL MUSEUM COLLECTIONS OF THE HAYVORON DISTRICT

Анотація

Стаття присвячена публікації римських монет з музейного зібрання Заваллівської НВО «ЗШ І-ІІІ ступенів» Гайворонського району.

Мета дослідження полягає в проведенні атрибутики нумізматичного матеріалу зібрання, його наукового опису та аналізу, у спробі з'ясувати місце римських монет даного зібрання в загальній картині грошових відносин Римської імперії із варварським світом.

Джерельною базою послужила шкільна нумізматична збірка римських монет II-IV ст. н.е. Під час дослідження були використані методи наукового опису, типологічний та історичний методи, а також метод наукової реконструкції.

Зібрання античних монет римського часу Заваллівської школи складається із 27 цілих монет та 2-х фрагментів. Вони були виявлені на 7 поселеннях черняхівської культури на території Гайворонського району Кіровоградської області та Савранського району Одеської області.

Шкільне зібрання містить срібних 20 денаріїв, 2 фрагменти наслідувань денаріям, 1 драхму, 1 антоніан, а також мідні 2 фоліси та 1 напівфоліс.

Монети срібні датуються поч. II ст. н.е. (денарій Адріана (117-138)) до середини III ст. н.е. (антоніан Гордіана III (238-244 р.р.). Денарії Марка Аврелія (161-180 р.р.) та денарії Коммода (177-192 р.р.) представлені по 4 екземпляри. Більшість денаріїв датується часом поч. II ст. (Адріан ((117-138рр.) – поч III ст. (Каракалли (211-217р.р.). Знаходження на черняхівських поселеннях переважно римських срібних монет II ст. н.е. пояснюється наступними причинами: 1) вони потрапили у «варварський» світ внаслідок торгових відносин у передчерняхівський період; 2) стали платою Риму черняхівським племенам під час Скіфських воєн сер. III ст. н.е..

Два фрагменти денаріїв Антоніна Пія (138-161 р.р.) та Марка Аврелія (161-180 р.р.) із сірого металу (поселення Біла Скеля) у зібранні можуть бути свідченням місцевого карбування наслідувань римських монет, яке виникло внаслідок нестачі обігових грошей.

Антоніан Гордіана III (238-244 р.р.) із поселення Завалля-Радсело знаменує собою IV період грошового обігу у Римській імперії. IV століттям не датується жодна срібна монета із зібрання.

Це цілком відповідає історичним реаліям поглибленням економічної та політичної кризи Римської імперії у першій пол. IV ст. н.е.

Мідні фоліси, напівфоліс Константина I (330 – 336 р.р.) та Флавія Юлія Констанція II (337-361 р.р.) із зібрання знаменують собою V період грошового обігу в Римській імперії. Готський союз, частиною якого були черняхівські племена, був розгромлений гунами, поселення спалені, а частина вестготів переселилися у межі імперії. Черняхівські племена перестали або значно скоротили вживання римських грошей у внутрішніх торгових відносинах. Один з фолісів (Константина) у зібранні був з отвором – використовувався у якості підвіски, а не за прямим призначенням. Цікаво, що поряд із нумізматичним матеріалом власне римського карбування, у «варварський» світ черняхівських племен Середнього Побужжя, потрапляли також монети малоазійської частини імперії (драхма провінції Каппадокія часів Каракалли (211-217 р.р.).

Отже, музейне зібрання монет римського часу Заваллівського НВО «Загальноосвітня школа I-III ступенів» відображає III-й – V-й періоди обігу грошей у Римській імперії і відповідає загальній картині торгово-грошових відносин Риму з «варварським» світом черняхівського періоду (сер. III- поч. V ст. н.е.)

Abstract

The article «Roman Coins from the School Museum Collection of the Haivoron Region» is devoted to the publication of Roman coins from the museum collection of the Zavallia Secondary School of I-III degrees in Haivoron district.

The purpose of the study is to attribute the numismatic material of the collection and to conduct its scientific description and analysis in an attempt to search the place of Roman coins of this collection in the overall picture of the monetary relations of the Roman Empire with the barbaric world.

The source of the study was the school numismatic collection of Roman coins of II-IV centuries AD. Methods of scientific description, typological and historical methods, as well as the method of scientific reconstruction, were used during the research.

The collection of antique Roman coins of the Zavallia School consists of 27 full solid coins and 2 fragments of coins. They were found in 7 different Chernyakhiv culture settlements on the territory of the Haivoron district of the Kirovograd region and Savran district of Odessa region.

The school collection contains 20 silver denarii, 2 fragments of denarii imitation, 1 drachma, 1 antonian, as well as 2 copper folios and 1 copper semifolis. Silver coins are dated from the beginning of II century A.D. (denarii of Hadrian (117-138 A.D.)) to the middle of the third century A.D. (antonian by Gordian III (238-244 A.D.). Denarii by Mark Aurelius (161-180 A.D.) and denarii by Commodus (177-192 A.D.) are represented in 4 copies each. Most of the denarii are dated the beginning of the second century (Adrian ((117-138 AD)) – the beginning of the third century (Caracalla (211-217 A.D.).

This corresponds to the third period of monetary circulation in the Roman Empire, as it was defined by V.V. Kropotkin. The fact that there were mostly Roman silver coins of the second century A.D. found on the Chernyakhiv settlements is explained by the following reasons: 1) they entered the «barbaric» world as a result of trade relations in the pre-Chernyakhiv period (Brychevsky M., Kropotkin V.); 2) they became a fee of Rome to Chernyakhiv tribes during the Scythian wars in the middle of the III century AD (Magomedov B.).

In the III-IV centuries A.D. the rise of the economic crisis in Rome has led to a reduction of the emission of silver coins. Consequently, it led to a shortage of monetary silver in the Chernyakhiv culture. The minting of the local barbaric imitation of Roman denarii made of low-quality silver raised. Two fragments of denarii of Antoninus Pius (138-161 A.D.) and Mark Aurelius (161-180 A.D.) of gray metal (Bila Skelia settlement) in the collection may be evidence of this phenomenon. The antonian of Gordian III (238-244 A.D.) from the settlement of Zavalla-Radselo marks the IV period of the monetary circulation in the Roman Empire due to the definition of V. Kropotkin. Coins of this type are relatively rare in Eastern Europe. No silver coin has been dated to the 4th century.

It entirely corresponds to the historical realities of the economic and political crisis of the Roman Empire deepening in the first half of IV century A.D. Copper folles, semi-folles of Constantine I (330 – 336 years A.D.) and Flavius Julius Constantine II (337-361 years A.D.) from the collection mark the 5th period of monetary circulation in the Roman Empire (from the 80's of the III century to 70s of the IV century). Gothic Union, the part of which Chernyakhiv tribes were, was defeated by the Huns, settlements were burned, and the part of the Visigoths with the permission of Emperor Valentine moved into borders of the Empire. The Chernyakhiv tribes ceased or significantly reduced using of Roman money in internal trade relations. One of the folles (Constantine) in the collection had a small hole in the middle – it was used as a necklace and not for its intended purpose. It is interesting that in addition to the numismatic material of the Roman coinage itself, coins of the Minor Asian part of the Empire (the drachma of the Cappadocia province of Caracalla (211-217 A.D.) also got into the «barbaric» world of the Chernyakhiv tribes of the Middle Pobuzhzhia. Thus, the museum collection of Roman coins of the Zavallia Secondary School of I-III degrees reflects the third and the fifth periods of circulation of money in the Roman Empire and corresponds to the general picture of trade and money relations of Rome with the «barbaric» world of the Chernyakhiv period (3rd-5th century A.D).

Ключові слова: Римська імперія, культура, варварський світ, монета, срібло, мідь.

Keywords: Roman Empire, culture, barbarian world, coin, silver, copper.

У межах Кіровоградської області Середнє Побужжя охоплює три західні райони: Благовіщенський, Голованівський та Гайворонський, а на території Одеської – Савранський район. Сьогодні на цій території відомо 41 поселення черняхівської культури, з них на території Гайворонського району відомо 22 поселення¹, а на землях Савранського району – 4². При цьому археологічні розкопки проводилися лише на могильнику Данилова Балка та поселенні Синицівка-Сабатинівка Благовіщенського району³.

Стосовно знахідок античних монет римського часу на території сучасної Кіровоградської області, включно із Середнім Побужжям, то інформації тут обмаль. Гошкевич В. І. у своїй праці «Клады и древности Херсонской губернии» наводить опис умов знаходження на території сучасної Кіровоградської області найбільшого скарбу римських монет у кількості 2000 одиниць. Сім монет із цього скарбу – імператорів Нерви (96-98 pp.), Траяна (98-117 pp.), Адріана (117-138 pp.), Антоніна Пія (138-161 pp.), Марка Аврелія (161-180 pp.) і Луцили (164-183 pp.) – потрапили в колекцію Єлисаветградського реального училища⁴. Ще два значних скарби було випадково виявлено на поселенні Турія (Новомиргородський район) у 1928 та 1954 роках

¹ Видейко Ю. М. Отчёт об археологической разведке в Гайворонском районе/ НА ІА НАНУ – 1987/37 а ; Круц В. А., Рижов С.М. Звіт про обстеження археологічних пам'яток в Голованівському районі Кіровоградської області за 1989 р. / НА ІА НАНУ – 1989/257; Пересунчак О.С. Пам'ятки археології Гайворонщини. Матеріали ІV обласних краєзнавчих Куценківських читань. Кіровоград: Лисенко В.Ф. 2012. С. 71-79; Симонович Є.О. Пам'ятки черняхівської культури Нижнього Побужжя. Археологія. 1952. С. 150-153; Симонович Э.А. Отчёт о работе Черняховской экспедиции АН УССР в 1076 г. // НАІА НАНУ – 1976/49; Симонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племён черняховской культуры. САИ, вып. ДІ. 22. М., Наука, 1983; Стефанович В.А. Археологические разведки на Уманщине в 1961 г. / НА ІА НАНУ - 1961/6; Храбан Г.Ю. Археологічні розвідки студентів заочників Уманського педагогічного інституту за 1964 р. / НА ІА НАНУ – 1964/57.

² Пересунчак О.С. Черняхівське поселення Біла Скеля (Кам'яне-Завалля) на Середньому Побужжі. Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI. – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. 2016. С. 427-432.

³ Баран В.Д. Черняхівська культура. К., 1981. с. 60; Симонович Є.О. ам'ятки черняхівської культури Нижнього Побужжя // Археологія. 1952. С. 150-153.

⁴ Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии // (с) ОУНБ Кіровоград 1998-2003 Webmastewebmaster@library.kr.ua. с. 15

у кількості 48 та близько 200 шт.¹. Скарб 1954 р. включав денарії від Нерона до Септимія Севера і виник, на думку Кропоткіна В. В., на поч. III ст.². На Середньому Побужжі скарби античних монет римського часу в науковій літературі невідомі. Брайчевський М. Ю. у своєму дослідженні 1959 року згадує про 30 випадків знахідок римських монет на території Кіровоградської області, у тому числі на території черняхівського поселення Мощене (Кам'яний Брід)³, а Е. О. Симонович пише про виявлення в одному з поховань могильника Данилова Балка мідної монети. Обидві знахідки походять із Благовіщенського району⁴. Анохін О. у своїй статті наводить дві монети «наслідувань» римським монетам, що були знайдені на території області, але не вказує місця їх виявлення⁵. Здебільшого означені праці датуються серединою та третьою чвертю XX ст. Останні 20 років відбувається інтенсивне грабування черняхівських поселень шукачами скарбів, які за допомогою металошукачів буквально «вибивають» метал, у тому числі й римські монети, на цих пам'ятках. Нумізматичний матеріал, що виявляється ними, розповсюджується по інтернет-аукціонах, осідає у приватних колекціях і не потрапляє до наукового обігу. У результаті археологія та нумізматика втрачає цінний матеріал, який проливає світло на особливості грошових відносин Римської імперії із варварським світом у сер. III – поч. V ст. н.е., тому тим більшого значення набуває вивчення та введення в науковий обіг нумізматичних матеріалів шкільних музейних зібрань.

Мета даного дослідження полягає в публікації, проведенні атрибутики нумізматичного матеріалу шкільного зібрання Завалівської НВО «ЗІШ I-III ступенів» Гайворонського району, його наукового опису та аналізу, а також у спробі з'ясувати місце римських монет даного зібрання в загальній картині грошових відносин Римської імперії із варварським світом, що був представлений черняхівським населенням Середнього Побужжя.

Джерельною базою дослідження виступає вже згадана збірка нумізматичного матеріалу шкільного музею. Під час її вивчення були задіяні методи наукового опису, типологічний та історичний методи, а також метод наукової інтерпретації.

Зазначена збірка античних монет римського часу складається з 27 цілих монет та 2-х фрагментів, які переважно були випадково виявлені та передані місцевим населенням до шкільного музею. Вони походять із черняхівських поселень на території Гайворонського району (9 шт.) та суміжного з ним Савранського району Одеської області (16 цілих та 2 фрагменти).

Таким чином, шкільне зібрання містить 20 срібних денаріїв, 2 фрагменти наслідувань денаріям, 1 драхму, 1 антоніан, а також мідні 2 фоліси та 1 напівфоліс. В додатку подаємо перелік поселень та монет, що були на них виявлені:

Хронологічний діапазон срібних монет, що були виявлені на черняхівських поселеннях цього регіону, охоплює час від початку II ст. н.е. (денарій Адріана (117-138 рр.)) до середини III ст. н.е. (антоніан Гордіана III (238-244 рр.)), тобто майже 127 років з невеликими часовими лакунами. При цьому 4-ма екземплярами представлені денарії Марка Аврелія (161-180 рр.) та 4-ма монетами денарії Коммода (177-192 рр.). Більшість денаріїв шкільного зібрання карбувалися протягом 100 років, точніше, у період з поч. II ст. (Адріан (117-138 рр.)) до поч. III ст. (Каракалли (211-217 рр.)).

¹ Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР. // САИ ГУ – 4. М. 1961. С. 148-150.

² Там само. С. 89.

³ Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. К. 1959 р. С. 191-198.

⁴ Там само.; Симонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племён черняховской культуры САИ, вып. ДІ. 22. М., Наука, 1983, С. 57]

⁵ Анохин О. В. «Варварские» подражания римским монетам на территории Украины и Молдовы. Избранные материалы IX Международной научной конференции «Лазаревские чтения» Севастополь: Филиал МГУ в г. Севастополе, 2011. С. 146.

Саме з середини II ст., на думку Кропоткіна В., спостерігається масовий приплив римського монетного срібла у варварський світ, який різко зменшується в III ст. внаслідок наростання глибокої економічної кризи, що вразила тоді Римську імперію¹. У цей час, як вважає дослідник, має місце використання римського монетного срібла у внутрішньому грошовому обігу варварського світу. Схожої думки про надходження у варварський світ римських срібних денаріїв незадовго після їх чеканки у передчерняхівський період дотримувався також М. Брайчевський².

Натомість Магомедов Б. поділяє точку зору дослідників, які розглядають головну причину переваги срібних денаріїв II ст. на черняхівських пам'ятках високим вмістом у них срібла на відміну від пізніших випусків, оскільки римські монети черняхівцями не стільки використовувалися у внутрішній торгівлі, як перероблялися в ювелірному виробництві. Він вважає, що основна маса срібних монет потрапила на територію черняхівських племен під час Скіфських воєн серед. III ст. н.е. в якості плати Риму, тоді як торгові операції давали менше доходів унаслідок натуралізації економічного життя³. Водночас Анохін О. у своїй статті, присвяченій «варварським» наслідуванням римським монетам, зазначає, що саме безпосередня близькість до кордонів Римської імперії, вплив її провінційної культури, відсутність власної грошової одиниці, послугувало причиною того, що платіжним засобом у так званих «варварських» народностей, що населяли в той час територію України, були римські монети, які використовувалися в товарно-грошових операціях не тільки у зовнішній торгівлі, але й у внутрішньому обороті⁴. У свій час Кропоткін В. відзначав, що саме золоті та срібні монети використовувалися у міжнародних торгових відносинах Римської імперії, тоді як мідна монета була основним еквівалентом вартості у внутрішньому обігу⁵.

На широке використання римської срібної монети у внутрішній торгівлі черняхівського населення може вказувати наявність на цій території їх наслідувань. Саме нестача оборотних монет, а пізніше кризи, що розпочалася на початку III ст. н.е. в Римській імперії з подальшим припиненням емісії повноцінної срібної монети і зменшення припливу римських монет на ці території, призвели до появи потреби компенсувати їх наслідуваннями місцевого карбування із неякісного срібла⁶. Водночас наслідування зі срібла використовували за прямим призначенням – як грошовий засіб, відзначає О.Анохін. Доказом цього, на думку дослідника, є наявність у скарбах з римськими монетами наслідувань. Останнє може свідчити на користь того, що носії «варварських» культур не відрізняли монети офіційного римського карбування від їх наслідувань.

Наявність 2-х фрагментів денаріїв Антоніна Пія (138-161 рр.) та Марка Аврелія (161-180 рр.) із сірого металу, що були знайдені на пос. Біла Скеля, може бути свідченням карбування таких наслідувань. На думку Кропоткіна В. В., такі наслідування карбувалися у західних провінціях імперії, звідки разом зі справжнім сріблом потрапляли у варварський світ черняхівських племен. Відсутність скарбів винятково із наслідувань у Східній Європі, на думку дослідника, не дозволяють вважати ці наслідування місцевими. Брайчевський М. дотримувався погляду про те, що ці наслідування виникли внаслідок місцевої племінної чеканки⁷. Цю думку поділяє також Анохін О., який вважає, що масовість знахідок наслідувань на територіях поселень Черняхівської культури в Україні і Молдові, у тому числі й часті знахідки одноштемпельних

¹ Кропоткін В.В. Вказ праця. – С.16-19.

² Брайчевський М.Ю. Вказ праця, – С.57

³ Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса / Б.Магомедов. Люблин. Изд.: Университет Марии Кюри-Склодовской. 2001. – С.111.

⁴ Анохін О. В. «Варварские» подражания ... С. 145.

⁵ Кропоткін В.В. Клады римских монет – С. 14

⁶ Анохін О. В. Вказ. Праця. – С. 145

⁷ Брайчевський М.Ю. Римська монета.... – С.18

зразків, на відміну від одиничних знахідок наслідують на територіях інших країн Центральної і Північної Європи, свідчить про їх місцеве виготовлення¹.

Своєю чергою, наявність у шкільному зібранні антоніана Гордіана III (238-244 рр.) із поселення Завалля-Радсело, за визначенням Кропоткіна В. В., знаменує собою IV період грошового обігу III ст. у Римській імперії. Випуск антоніанів був обумовлений падінням курсу денаріїв та випадінням із обігу повноцінних срібних денаріїв I-II ст. Але й антоніани швидко деградували і перетворилися спочатку у білонову, а потім і чисто мідну монету з плакуванням сріблом поверхні². Монети цього типу відносно рідкісні у Східній Європі, а скарби із їх вмістом невідомі загалом, хоча вони мали б потрапити на ці території як контрибуції готам від розорених міст Малої Азії та Балкан під час Скіфських воєн³.

Знахідка на поселенні Завалля-Радсело, поряд із денаріями Марка Аврелія, антоніаном Гордіана III та фолісом Костянтина I також драхми провінції Каппідокія часів правління Каракалли (211-217 рр.), може свідчити (разом з іншими матеріалами) як про традиційність торгових зв'язків жителів Побужжя з грецькими колоніями й Малою Азією, так і про малоазійський вектор походів черняхівців під час Скіфських воєн сер III ст. н.е.

Хронологічна різниця між останніми срібними монетами і датуванням мідних монет із шкільного зібрання складає (умовно) 93-117 років. Водночас IV-м століттям не датується жодна срібна монета, що цілком відповідає історичним реаліям входження в чергову економічну та політичну кризу Римської імперії у першій пол. IV ст. н.е. Врешті, саме мідні фоліси та напівфоліси Костянтина I (330-336 рр.) та Флавія Юлія Констанція II (337-361 рр.) знаменують собою V період грошового обігу в Римській імперії, який охопив період з 80 –х рр. III ст. по 70-ті рр. IV ст., за Кропоткіним В. У цей час готський союз, частиною якого були черняхівські племена, був розгромлений гунами, поселення спалені, а частина вестготів із дозволу імператора Валента переселилися у межі імперії. Цим пояснюється й різке скорочення грошового обігу з черняхівцями. Самі черняхівські племена значно скоротили вживання римських грошей у внутрішніх торгових відносинах, які на той час значно обезцінилися. Показово, що один із фолісів (Костянтина) у зібранні був з отвором, тобто використовувався як підвісна прикраса, а не за прямим призначенням.

Таким чином, музейне зібрання монет римського часу Заваллівського НВО «Загальноосвітня школа I-III ступенів», незважаючи на його незначну презентабельність, відображає III-й, IV-й та V-й періоди обігу грошей у Римській імперії і цілком уписується в характер товарно-грошових відносин між Римською імперією та «варварським» світом Північного Причорномор'я часу існування черняхівських поселень. При цьому, однозначної відповіді про характер і причини потрапляння римських монет II ст. н.е. у середовище черняхівського населення не існує. Вони можуть бути як результатом торгових відносин місцевих племен передчерняхівського часу, так і отримані в якості плати-відкупу під час Скіфських воєн. Очевидно, з середини III ст. н.е. (часу правління Гордіана III (238-244 рр.)) торгові економічні стосунки мали переважно натуральні форми, що підтверджується відсутністю знахідок срібних монет зазначеного періоду. І врешті, IV-те ст. представлене лише мідними монетами часів правління Костянтина I (330-336 рр.) та Флавія Юлія Констанція II (337-361 рр.). Цікаво, що поряд із нумізматичним матеріалом власне римського карбування на черняхівські пам'ятки Середнього Побужжя потрапляли також монети провінції Кападокія – малоазійської частини імперії та місцеві «варварські» наслідування денаріям.

¹ Анохин О. В. «Варварские» подражания... – С.146

² Магомедов Б. Черняховская культура. – С.115

³ Кропоткин В.В. Клады римских монет ... – С.18

Аналіз нумізматичного матеріалу невеликого шкільного зібрання демонструє його значний інформаційний та науковий потенціал, що в перспективі дозволяє залучати до наукових досліджень зібрання інших шкільних музеїв та приватних колекцій, за умови, достовірності інформації про місце та характер їх знаходження.

Додаток – місця знаходження та опис монет шкільного зібрання.

Савранський район Одеської області:

1. На **поселені Біла Скеля** виявлено 8 срібних римських монет, 2 фрагменти фальшивих денаріїв та 2 мідні монети. До срібних монет належать:

1) Адріана (117-138), денарій, срібло, Рим, 2,74 г. Аверс: голова Адріана повернута вправо. Реверс: богиню з рогом достатку в лівій руці. Напис – LIBERA...AVGUSTA. (6-1, 6-2));

2) Луцілли (164-169 р.р.), денарій, срібло, Рим. Аверс: обличчя імператриці та напис LVCILLAE AVG. ANTONINI AVG. Реверс: богиня повернута ліворуч та напис IVNONI LOGINA (рис. 2-1, 2-2 (7-1, 7-2);

3) Семптимія Севера (200-201 р.р.), денарій, срібло, Рим, 3 г. Аверс: голови імператора з написом по колу SEVERUS AVG PARTMAX. Реверс: воїн зі списом в лівій руці, у правій вінок над вежею. Напис – RESTITUTOR URBIS. (рис. 3-1 (8-1, 8-2);

4) Коммода (177-192 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2,05 г. Аверс: голова Коммода, M COMMODVS ANTONINVS AVG. Реверс: богиня Аннона з рогом достатку та жезлом, TR P VI IMP III COS III P P. (рис. 4 -1, 4-2 (9-1, 9-2);

5) Коммода (177-192 р.р.) денарій, срібло, Рим, Вага монети – 2,65 г. Аверс: гоова Коммода. Реверс: Юпітер, що сидить на троні. (рис.5-1, 5-2 (10-1, 10-2);

6) Коммода (177-192 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2,05 г. Аверс: голова Коммода у лавровому вінці вправо, M COMMODVS ANTONINVS AVG. Ревес: Салюс стоїть вліво, з патери у правій руці годує змію, обвиту навколо вівтаря, в лівій руці – скіпетр. Тип: RIC III 33a (рис.6-1, 6-2 (11-1, 11-2);

7) Антоніна Пія (138-161 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2.31 г. Аверс: голова Антоніна Пія вправо. Реверс: богиня з рогом достатку. Написи через потертість монети встановити не вдалося (рис.7-1, 7-2 (12-1, 12-2);

8) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, срібло, Рим. Аверс: голова Марка Аврелія вправо, IMP M AVREL ANTONINUS AVG. Реверс. «Згода», CONCORD AVG T R P XVI COS III (рис. 8-1,8-1 (5-1, 5-2).

Варварські наслідування римським денаріям представлені фрагментами 2-х монет:

1) Антоніна Пія (138-161 р.р.) денарій, метал сірого кольору. Аверс: голова Антоніна Пія вправо. Ревес: богиня на (рис.5 б-1, 5 б-2);

2) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, метал сірого кольору, 1,45 г (рис.9-1, 10-1 (15-1, 15-2).

Мідні монети з поселення представлені 2-ма зразками:

1) Флавія Юлія Констанція II (337-361 р.р.) фоліс, мідь, Рим, 2,3 г, 15 мм. Аверс: голова Флавія Юлія Констанція II, D N CONSTAN-TIVS P F AVG. Ревес: воїн, що протикає списом лежачого вершника із написом, FEL TEMP RE-PARATIO. Монограма – N. (рис. 11-1, 11-2 (13-1, 13-2);

2) Флавія Юлія Констанція II (337-361 р.р.) напівфоліс, мідь, Рим. 1,37 г. Аверс: голова Флавія Юлія Констанція II вправо. Реверс: дві богині тримають в руках по вінку над деревцем (ймовірно). Написи на монеті погано збереглися (рис. 12-1, 12-2 (14-1, 14-2).

2. **Поселенні Осички:** Антоніна Пія (138-161 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2,74 г. Аверс: голова Антоніна Пія вправо, DIVVS ANTONINVS. Реверс: вівтар,PIO. (рис. 13-1, 13-2 (2-1, 2-2).

3. Поселення **Козачий Яр-7** представлено 3 денаріями.

1) Луція Вера (161-169 р.р.) денарій, срібло, Рим. Аверс: голова Луція Вера (профіль), L. VERVS AVG. ARM. PARTH. MAX. Реверс: Еквітас (Справедливість) в драпіровці, сидить вліво на невисокому сидінні, тримає терези в правій руці і ріг достатку в лівій, TR. P. VIII IMP. V COS. III (рис.14-1, 14-2 (16-1, 16-2)).

2) Адріана (117-138) денарій, срібло, Рим, 2,2 г. Аверс: голова Адріана у лавровому вінку. Реверс – затертий (рис. 15-1, 15-2 (17-1, 17-2)).

3) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, срібло, Рим 165-166 рр.. Аверс: голова Марка Аврелія вправо, M ANTONINVS AVG ARMENIACVS. Реверс: Пакс вліво тримає ріг достатку в лівій руці та гілку в правій, PAX AVG TR P XX COS III.

Гайворонський район

4. На черняхівському **поселенні Тополі**, яке знаходиться в однойменному селі Гайворонського району, жителем села під час городніх робіт було знайдено монету Марка Аврелія (161-180 р.р.) – денарій, срібло, Рим. Аверс: голова Марка Аврелія вправо вправо. Реверс: воїн із списом та щитом, обличчям вправо) (рис.16 (3)).

5. На **поселенні Завалля-Радсело** виявлено 2 денарія Марка Аврелія (161-180 р.р.):

1) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2,57 г. Аверс: голова Марка Аврелія вправо, IMP M ANTONINVS AVG. Реверс: богиня Провіденсія, у правій руці глобус, у лівій – ріг достатку. Фігура розвернута вліво, PROVDEORI PP XVII COS III. (рис.4-1. 4-2);

2) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, срібло, Рим 165-166 рр.. Аверс: голова Марка Аврелія вправо, M ANTONINVS AVG ARMENIACVS. Реверс: Пакс вліво тримає ріг достатку в лівій руці та гілку в правій, PAX AVG TR P XX COS III.

Крім того, на поселенні виявлено антоніан Гордіана III та драхму провінції часів правління Каракалли:

Гордіана III (238-244 р.р.) антоніан, Рим. Аверс: бюст Гордіана III вправо, IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Реверс: Гордіан III в тозі вліво з патером в правій руці над вівтарем, P M TR P II COS P P.

Каракалли (211-217 р.р.), драхма, срібло, Кападокія. Аверс: профіль Каракалли вправо, M AVR ANTON CAES PONTIF. Реверс: гора Аргей, увінчана шестикутною зіркою, і написом півколом (нерозбірливий). (рис.18-1, 18-2 (5-1, 5-2)).

На цій же пам'ятці знайдена мідна монета – фоліс Констянтина I (330 – 336 р.р.) з отвором (виріб, очевидно, використовувався як підвіска), карбований на честь перенесення столиці з Риму до Константинополя. (Аверс: голова Костянтна I в шоломі, CONSTANTINOPOL. Реверс: крилата Вікторія зі списом та щитом. Внизу місце виготовлення (нерозбірливо)).

6. На **поселенні Жакчик-4** в 2017 р. було знайдено денарій Коммода.(Коммод (181-192 рр.), денарій, срібло, Рим, 1,71 г. Аверс: голова Коммода вправо, L AVREL COMMODVS AVG. Реверс: Ром в шоломі, сидить вправо, спис у правій руці, паразоній у лівій, TR P V IMP III COS II P P.

7. **Поселення Жакчик-2** представлено 2 денаріями:

1) Адріана (117-138) денарій, срібло, Рим., 2.40 г. Аверс: голова Адріана у вінку вправо, IMP CAESAR TRAIANU HADRIANVS AVG. Реверс: зображення богиня, що сидить вправо, в правій руці – посудина, в лівій – гілка, P M TR P COS II (рис... 19-1, 19-2)

2) Марка Аврелія (161-180 р.р.) денарій, срібло, Рим, 2.57 г. Аверс: голова Марка Аврелія вправо, IMP M ANTONINUS AVG. Реверс: Конкордія, що сидить на троні, вліво на троні. в правій руці вінок, CONCORD AVG T R P XVII COS III. (рис. 20-1,20-2)

Джерела та література

1. Анохин О. В. «Варварские» подражания римским монетам на территории Украины и Молдовы. Избранные материалы IX Международной научной конференции «Лазаревские чтения» Севастополь: Филиал МГУ в г. Севастополе, 2011. С. 145-151.
2. Баран В.Д. Черняхівська культура. В.Д. Баран. К., 1981. 263 с.
3. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України./ М.Ю. Брайчевський. К. 1959 р.
4. Видейко Ю. М. Отчёт об археологической разведке в Гайворонском районе / НА ІА НАНУ. 1987/37 а
5. Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии // (с) ОУНБ Кіровоград 1998-2003 Webmastewebmaster@library.kr.ua.
6. Зограф А.Н. Античные монеты. МИА. № 16. М-Л, 1956.
7. Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР/ В.В. Кропоткін. САИ ГУ. 4. М. 1961.
8. Круц В. А., Рижов С.М. Звіт про обстеження археологічних пам'яток в Голованівському районі Кіровоградської області за 1989 р. / НА ІА НАНУ. 1989/257.
9. Кухаренко Ю.В. Клад из села Турия. КСИИМК. Вып. 49. М., 1953.
10. Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. Люблин. Изд.: Университет Марии Кюри-Склодовской. 2001. 290 с.
11. Пересунчак О.С. Пам'ятки археології Гайворонщини. Матеріали IV обласних краєзнавчих Куценківських читань. – Кіровоград: Лисенко В.Ф. 2012. С. 71-79.
12. Пересунчак О.С. Черняхівське поселення Біла Скеля (Кам'яне-Завалля) на Середньому Побужжі. Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. 2016. С. 427-432.
13. Пересунчак О.С. Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка. Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. 2018. С.408-413.
14. Симонович Є.О. Пам'ятки черняхівської культури Нижнього Побужжя. Археологія. 1952. С. 150-153.
15. Симонович Э.А. Отчёт о работе Черняховской экспедиции АН УССР в 1076 г. // НАІА НАНУ. 1976/49
16. Симонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племён черняховской культуры. САИ, вып. ДІ. 22. М., Наука, 1983.
17. Стефанович В.А. Археологические разведки на Уманщине в 1961 г. / НА ІА НАНУ- 1961/6
18. Храбан Г.Ю. Археологічні розвідки студентів заочників Уманського педагогічного інституту за 1964 р. / НА ІА НАНУ. 1964/57

Referens

Anokhin O. V. (2011) «Varvarskiy» podrazhaniya rimskim monetam na territorii Ukrainy i Moldovy.[Barbarian» imitation of Roman coins in Ukraine and Moldova]. Izbrannyye materialy IX Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Lazarevskiy chteniya» Sevastopol: Filial MGU v g. Sevastopole – Selected materials of the IX International Scientific Conference «Lazarev Readings» 2011. S. 145-151 [in Russian]

Baran V.D. (1981) Chernyakhivska kultura. [Chernyakhiv culture]. Kiev: Naukova dumka [in Ukraine].

Braychevskyy M.YU. (1959) Rymaska moneta na terytoriyi Ukrayiny. [Roman coin on the territory of Ukraine] Kiev: Naukova dumka [in Ukraine].

- Goshkevich V.I. (n.d.) Klady i drevnosti Khersonskoy gubernii/ [Treasures and antiquities of Kherson province] (N.p). Retrieved from Webmastewebmaster@library.kr.ua. [in Russian]
- Kropotkin V.V. (1961) Klady rimskikh monet na territorii SSSR. [Treasures of Roman coins in the USSR]. SAI GU 4. Moscow [in Russian]
- Kukhareno YU.V. (1953) Klad yz sela Turyya. [A treasure from the village of Turia.] KSYMK. 49 [in Russian]
- Magomedov B. Chernyakhovskaya kultura. Problema etnosa. [Chernyakhovskaya culture. The problem of ethnicity]. Lyublin. Izd.:Universitet Marii Kyuri-Sklodovskoy. 2001. 290 s. [in Russian]
- Peresunchak O.S. (2012) Pamyatky arkheolohii Hayvoronshchyny [Monuments of archeology of Gaivoronshchyna] Materialy IV oblasnykh kraysnavchyykh Kutsenkiv's'kykh chytan. – Materials of the IV regional lore studies of Kutsenko's readings. Kirovograd: Lysenko V.F. P. 71-79 [in Ukraine]
- Peresunchak O.S. (2016) Chernyakhivske poselennya Bila Skelya (Kamyane-Zavallya) na Serednomu Pobuzhzhii [Chernyakhivsky settlement White Rock (Kamyane-Zavallya) on the Middle Pobuzh]- Starodavnye Prychornomorya – Ancient Black Sea. Issue XI. (pp. 427-432). Odessa: Odessa National University. I.I. Mechnykova [in Ukraine]
- Peresunchak O.S. (2018) Novi pamyatky arkheolohiyi v baseyni r. Mohylyankaю [New monuments of archeology in the basin of the Mogilyanka River] – Starodavnye Prychornomorya – Ancient Black Sea Region. Issue XII. (pp. 408-413).Odesa: Odeskyy natsionalnyy universytet im. I.I.Mechnikova., [in Ukraine]
- Symonovich E.A., Kravchenko N.M. (1983) Pogrebalnyye obryady plemon chernyakhovskoy kultury. [Funeral ceremonies of the tribes of the Chernyakhov culture] SAI- vyp. DÍ. 22. Moscva, Nauka. [in Russian]
- Symonovych YE.O. (1952) Pamyatky chernyakhivskoyi kultury Nyzhnoho Pobuzhzhya. [Monuments of the Chernyakhiv culture of Lower Pobuzhya]. Arkheolohiya. Archeology. P. 150-153 [in Ukraine]
- Zograf A.N. (1956) Antichnyye monety. [Ancient coins]. Materialí Institutu Arkheologii. Materials Institute of Archeology, 16, [in Russian]

Ілюстрації

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

Рис. 12.

Рис. 13.

Рис. 14.

Рис. 15.